

Հայաստանի և Ատրպատականի սահմանը հավանաբար անցնում էր Արաքսի միջին հոսանքի շրջանից Ուրմիա և Վանա լճերի միջով մինչև Ջերմ գետի (Բոհտան-սու) ակունքների շրջանը։ Ջերմ գետով հարավային սահմանը ձգվում էր դեպի արևմուտք և շարունակվում Արևմտյան Տիգրիսով կամ Մասիոս (Տուր-աբդին) լեռնաշղթայով մինչև Եփրատ։ Հայաստանի արևմտյան սահմանի մի մասը պետք է անցած լինի Ամանոսի լեռներով և Կոմմագենե երկրի արևմտյան եզրով։ Եփրատ գետից սահմանը անցնում էր Եկեղիքի հարավային մասով։ Արևմտյան Եփրատից դեպի արևմուտք և հյուսիս գտնվում էր Փոքր Հայքը՝ մինչև Կապադովկիա և Պոնտական լեռները։ Եփրատի վերին հոսանքից հյուսիսային սահմանը ընթանում էր դեպի արևելք, հավանաբար՝ Ճորոխով, իր մեջ ամփոփելով արդեն փասիանների և հեսպերիտների, ինչպես նաև տաոխների երկրները։ Հայկական պետության հյուսիս-արևելյան սահմանը ամենայն հավանականությամբ Կուր գետն էր։ Արևելյան Անդրկովկասի այդ ժամանակաշրջանի պատմության տվյալներից երևում է, որ Կուր գետից արևելք ձգվող տարածությունները, որտեղ բնակվում էին աղվանական և կասպիական բազմաթիվ քոչվոր ցեղեր, գտնվում էին մարական սատրապության և ապա Ատրպատականի պետության հսկողության տակ։

Այսպիսով, մ. թ. ա. IV դարի երկրորդ կեսին Հայկական լեռնաշխարհում առաջացած Երվանդյան պետության կազմի մեջ մտնում էին Կոմմագենեն, Շոփքը, Աղձնիքը, Մոկաց աշխարհը, Վասպուրականի զգալի տարածությունները և Տուրուբերանը, Այրարատը, Գուգարքը, Տայքը, Սյունիքը, Արցախը և Ուտիքը։

Հայկական պետականության ոլորտի մեջ Արարատյան դաշտի ներգրավման և այդ դաշտի տնտեսական մեծ նշանակության հետևանքով պետության մայրաքաղաքը, ինչպես երևում է Մովսես Խորենացու հաղորդած տվյալներից, հաստատված էր Արմավիրում։ Նախաուրարտական և հատկապես ուրարտական շրջանում ստեղծված ջրանցքների խիտ ցանցը նորից կենդանություն է առնում, զարկ տալով Արարատյան դաշտի հեռամասերի երկրագործությանը։ Նախալեռնային և լեռնային արոտների առկայությունը ապահովում էր անասնապահության զարգացումը, իսկ Արմավիրի աշխարհագրական դիրքը՝ առևտրական լայն կապերի մեծ հնարավորություն էր ընձեռում։

2. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎԵՃԱԿԸ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱԿԵԴՈՆԱՅՈՒ ՀԱՋՈՐԴՆԵՐԻ ՕՐՈՔ

Աղբյուրներում պահպանված մի քանի վկայություններից ելնելով, կարելի է բնորոշել Երվանդունիների հայկական պետության դիրքը Առաջավոր Ասիայում, Ալեքսանդր Մակեդոնացու հաջորդների օրոք։

Ինչպես մատնանշվեց նախորդ գլխում, Ալեքսանդրը իշխանության սոցիալական բազան ամրապնդելու նպատակով իր տերության վարչական ղինվորական ապարատի մեջ որոշ տեղ էր հատկացնում նաև պարսկական ազնվականությանը։

Այս քաղաքականությունը մակեդոնական ազնվականության մի ստվար մասի կողմից հանդիսւում էր թշնամական վերաբերմունքի, որ իր արտահայտությունը գտավ նաև Ալեքսանդրի դեմ կազմակերպված մի քանի դավադրություններում:

Սակայն ազնվականության մյուս մասը, եթե չուրացրեց էլ Ալեքսանդրի արևելյան քաղաքականության սկզբունքները, այնուհանդերձ ստիպված եղավ հետևել նրա օրինակին: Դա այն մասն էր, որը Ալեքսանդրի մահից հետո սկսեց պայքար մղել տերության ամբողջականության պահպանման համար: Այդ խմբավորման ղեկավարներն էին տերության խնամակալ Պերդիկասը, ինչպես նաև էվմենես Կարդիացին և Պոլիպերքոնը:

Հակառակորդ խմբավորումը ձեռնարկում էր, ընդհակառակը, տերության մասնատման, ինքնուրույն պետություններ ստեղծման: Այս խմբավորման գլխավոր դեմքերից էր Անտիգոնոս Միականին:

Միանգամայն բացատրելի է, որ Հայկական պետության վերնախավը՝ Նրվանգի գլխավորությամբ, փորձում էր օժանդակել այն ուժերին, որոնք ամեն կերպ աշխատում էին պահպանել Ալեքսանդրից ժառանգած իրավիճակը և համեմատաբար տանելի պայմաններ ապահովել հպատակ ժողովուրդների համար, և հարձակումներից պաշտպանելու երաշխիք՝ անկախություն ձեռք

Գունազառդ կավաճաբ. Արմավիր

բերած պետությունների համար: Միևնույն ժամանակ պետք է ենթադրել, որ նույն Նրվանգը թշնամական վերաբերմունք պետք է դրսևորեր մակեդոնական ազնվականության անջատողական ձգտումների նկատմամբ, քանի որ այդ ազնվականությունը նվաճողական լայն ծրագրեր ուներ: Հատկապես մեծ վտանգ էր սպառնում Անտիգոնոսի արդեն ուրվագծվող միապետությունը: Հայաստանի նման՝ դիրքորոշումը ի հայտ է գալիս մի շարք փաստերից: Այդ երևում է նախ և առաջ Դիոդորոս Սիկկիիացու այն վկայությունից, ըստ որի էվմենեսը պատերազմական գործողությունների ընթացքում 320 թվականին անհաջողության մատնվելով Կապադովկիայում, որոշում է ապաստանել Հայաստանում և դաշնակիցներ ձեռք բերել այնտեղ²⁸: Ապա, ինչպես հայտնի է, Անտիգոնոսի դեմ ուղղված էվմենես Կարդիացու և Պոլիպերքոնի՝ Ալեքսանդրի ամենահին զինակցի և պետության գլխավոր հրամանատարի խմբավորմանը հարում էին Ասիայի

²⁸ Տե՛ս Diod., XVIII, 1, 40, 41:

սատրապները, որոնց ղեկավարն էր Պեկեստասը՝ Ալեքսանդրի արքայական դնդի նախկին անդամը։ Պեկեստասը երկար տարիներ վարում էր Պերսիսի (Պարսք) սատրապությունը և մեծ հեղինակություն էր վայելում ինչպես բնիկների, այնպես էլ մակեդոնացիների մեջ²⁹։ Երկու խմբավորումների միջև ծավալվող պատերազմական գործողությունների ընթացքում Հայաստանի կառավարիչ Օրոնտեսի անունից Պելոսիսի կառավարիչ Պեկեստասին հասցեագրված նամակից³⁰ ոչ միայն երևում է, որ Օրոնտեսը և Պեկեստասը լավ քարեկամներ են, այլև, որ Օրոնտեսը քարեհաճ դիրք է բռնել էվմենեսի խմբավորման նկատմամբ³¹։ Հայաստանի դիրքորոշման մասին այդ ակնարկները հաստատվում են նաև վճռական ճակատամարտի նախօրեին Հայաստանի նկատմամբ երկու հակառակորդների՝ էվմենեսի և Անտիգոնոսի ունեցած մտադրություններով³²։ Եթե Անտիգոնոսը լուրեր էր տարածել, թե պատրաստվում էր արշավելու Հայաստանի՝ որպես թշնամի երկրի վրա, ապա էվմենեսը մտածում էր Մարաստանի և Հայաստանի (որպես իր դաշնակցի) վրայով ապաստանել Կապադովկիայում։

Երվանդունիների հայկական պետության վարած քաղաքականության իրավացիությունը հաստատվեց դիագոսիների պատերազմների ողջ ընթացքով, քանի որ Հայաստանը ոչ միայն չնվաճվեց, այլ ըստ որոշ տեղեկությունների, նույնիսկ ակտիվ դեր է խաղացել Փոքր Ասիայի քաղաքական կյանքում։ Միայն IV դարի վերջին կամ III դարի սկզբին է, որ Առաջավոր Ասիայում, քաղաքական կյանքի կայունացման պայմաններում, Սելևկյան նորաստեղծ պետությանը հաջողվեց ժամանակավորապես իր իշխանության տակ զցել հայկական պետությունը։

3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ Մ. թ. Ա. III ԴԱՐՈՒՄ

Հայկական պետությունը, որը կազմավորվել էր մ. թ. ա. IV դարի երկրորդ կեսին և ընդգրկում էր Հայկական լեռնաշխարհի զգալի մասը, լուրջ փոփոխությունների ենթարկվեց մ. թ. ա. III դարի ընթացքում։ Դասակարգային հասարակության զարգացման անհավասարությունը կայուն նախադրյալ չէր պետության ամրապնդման համար։ Երկրի տարբեր մասերը սոցիալ-տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակների վրա էին գտնվում և չէին կարող երկար ժամանակ սերտորեն կապված մնալ։ Այսպես, արևմտյան շրջանները՝ Մոփքն ու Կոմմագենեն, Առաջավոր Ասիայի հելլենիստական երկրների տնտեսական վերելքի մեջ ներգրավվելով ավելի վաղ, քան Հայկական լեռնաշխարհի մնա-

²⁹ *Sk'us Diod., XIX, 13.*

³⁰ Այդ նամակը ճիշտ է, որոշակի նպատակով հորինված էր էվմենեսի կողմից, սակայն հենց հորինման հնարավորության հանգամանքը թույլ է տալիս հանգելու վերը շարադրված եզրակացություններին։

³¹ *Sk'us Diod., XIX, 23.*

³² *Plut., Eumenes, XXIII, Diod., XIX, 3—7:*